

ÁJINIYAZ SHAYÍR SHÍĠARMALARÍNDAGÍ AYÍRÍM ARAB SÓZLERINIŇ MÁNILERI HAQQÍDA

Dilanov Bekmurza

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Rezyume. Maqalada XIX ásirde jasaġan qaraqalpaq klassik shayırı Ájiniyaz Qosıbay ulı shıġarmalarında ushırasatuġın ayırım arab sózleriniŇ qollanıwı úyrenilgen. Onda ayırım diniy mazmundaġı arab sózleriniŇ házirgi qaraqalpaq tilindegi mánileri ashıp berilgen.

Tayanış sózler: arab sózleri, sóz mánisi, awızeki sóylew tili, diniy sózler, kórkem shıġarma tili.

Rezyume. Ushbu maqolada XIX asrning buyuk qoraqalpoq klassiki Ajiniyoz Qo'sıbay uli asarlarida uchraydigan ba'zi arabcha so'zlarning qo'llanishi ko'rib chiqiladi. Muallif hozirgi qoraqalpoq tilidagi diniy ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi arabcha so'zlarning ma'nosini ochib beradi.

Tayanch so'zlar: arabchaso'zlar, so'zma'nosi, so'zlashuvtili, diniyma'noliso'zlar, badiiyasartili.

Резюме. В статье рассматривается применение некоторых арабских слов, которые встречаются в произведениях великого каракалпакского классика XIX века Ажинияза Косыбая улы. Автор раскрывает смысл некоторых арабских слов религиозного значения в современном каракалпакском языке.

Ключевые слова: арабские слова, значение слова, разговорный язык, слова религиозного значения, язык художественного произведения.

Summare. This article examines the use of some Arabic words that appear in the works of the great Karakalpak classic of the 19th century, Ajiniyaz Kosybay uly. The author reveals the meaning of some Arabic words of religious significance in the modern Karakalpak language.

Keywords: Arabic words, word meaning, spoken language, words of religious meaning, language of a work of art.

Ájiniyaz Qosıbay ulı óz dáwiriniŇ sawatlı hám alġır sóz sheberi sıpatında zamanına tán ádebiy tildi puqta bilgen, shıġıs poeziyasın ózlestirgen sóz ustalarınan biri. Ondaġı poetikalıq tilden paydalanıw dástúrlerine ayırıqsha baha berip, óz shıġarmalarına sheberlik penen engize bilgen. Bul jaġday shayırdıń ádebiy miyrasında arab-parsı tilinen kirgen sózlerdi durıs hám keń paydalanıwında anıq kórinidi.

Ájiniyaz – qaraqalpaq xalqınıń klassikleri arasında úsh tildi arab, parsı hám túrkiy tillerdi jaqsı iyelegen shayır. Ol qız-kelinsheklardıń portretlerin jasaw ushın túrli tústegi boyawlardı Nawayı, Maqtımqulı hám t.b. shıġıs ádebiyatı klassikleriniŇ shıġarmalarınan úlgi alıp olardan úyrengen, arab-parsı sózlerinen paydalanġan [1].

Shayır shıġarmaları tilin arnawlı izertlegen ilimpaz f.i.d. G.Qarlıbaeva shıġarmalardaġı arab-parsı tillerinen ózlestirilgen sózlerdi eki toparġa bólip úyrenedi. Birinshi toparġa házirgi ádebiy tilimizdiŇ sózlik qorınan orın alıp, óz sózimiz sıyaqlı bolıp ketken, shıġısı arab-parsı tekles sózler kiredi. Bul sózlerdiŇ kópshiligi qaraqalpaq tiline awızeki túrde qońsılas otırġan tuwısqan túrkiy tilleri arqalı kelip kirse, ayırım sózler kitabıy til arqalı ózlestirilgenin kóremiz. Ekinshi toparġa, házirgi qaraqalpaq ádebiy tilinde qollanılmaytuġın diniy hám abstrakt túsiniklerdi bildiretuġın Orta Aziyalıq túrkiy ádebiy tili arqalı ózlestirilgen arab-parsı sózleri kiredi [2.63].

Endi biz bul maqalamızda shayır shıġarmalarında qollanılgan diniy mánidegi arab-parsı sózleriniŇ qollanıwına talqı jasaymız.

Yarıń bolsın himay kibi,
Kóńli bolsın saray kibi,
Yuzi bolsın hám ay kibi,

HaqsúniydiŇ ózi bolsın (“HárkimseniŇ yarı bolsa” [5.147]). Islam dininde farız hám súnnet delingen ámeller, túsinikler bar. “Farız” bul alla taala tárepinen buyırılġan, orınlanıwı shárt ámeller esaplanılsa, misalı, namaz oqıw, oraza tutıw h.t.b. Al, «súnnet» ámeli bolsa, bul Muhammed (s.a.w.) payġambardan qalġan ámeller, bul ameldi orınlaġanlar payġambar shápaatına erisedi dep túsindiriledi. «Súniy» sózi «payġambar jolınan júriwshi, onıń ámellerin orınlawshı» mánisin bildiredi. Demek, «haqsúniy» bolsa, haqıyqat Muhammed (s.á.w.) payġambar jolınan júriwshi, - degen mánini bildiredi.

Allam bersin bendesiniŇ muradın,
Kraman kátibin yazarlar xatın,
Bársheni yaratqan qádir qudadın,

Inayat bolmasa, sultan bolurmi? (“Bolurmi”, [5.132]). Islam dininde adamnıń eki iyninde eki jazıwshı perishteler boladı, dep keltiriledi. Yaġniy adamnıń ómiri dawamında jazıwshı perishteler tárepinen adamnıń sawap hám gúnaları jazılıp barıladı dep túsindiriledi. Demek, bul misaldaġı «kraman kátibin» - *ullı, hasıl jazıwshılar* mánisin bildirip, jazıwshı perishtelerdi ańlatıp kelgen. On iynidegi perishte jaqsı ámellerdi, shep iynidegi perishte jaman ámellerdi jazıp turadı hám aqırzamanda gúwalıq bildiredi dep túsiniredi.

Men ketármán sergizdana, Abdulla,
Mánda salam degil molla Erimá.
Ajranáziym tapqaysañ tańla, Abdulla,

Mánda salam degil molla Erimá (“Molla Erimá”, [5.179]). Bul qatarda «Ajranáziym» sózi «úlken sıylıq» mánisin bildiredi. Diniy túsiniklerde, quranda Alla Taala jaqsı, iymanlı insanlarǵa qıyamet (aqırzamanda) kúnde beyishke kiriwdey úlken sıylıq wáde etedi. Demek, shayır qosıqta Abdullaǵa úlken sıylıqqa iye bolǵaysañ (beyishke kirgeyseñ) degen mánde tilek tilemekte.

Láwhúlmahpuz wál qalámiy,
Quran allanıń kálamiy (“Yaqshıdı”, [5.185]). Bul qatarlardagı «láwhúlmahpuz» sózi «qorıqlap saqlanatuǵın taqta» degen máni bildirip, diniy dereklerde barlıq jaratılıstıń táǵdiri aldınnan jazıp qoyılǵanlıǵı ayıladı, hám sol «láwhúlmahpuz»da jazıladı. Ráwiyatlarǵa qaraǵanda, eń dáslep alla taala qálem hám taqtanı jaratıp, barlıq bolajaq ómirdi sol taqtaǵa jazıp qoyadı. Solay eken, misaldıń birinshi qatarındaǵı «qálem» – bul *jazatuǵın qalem* mánisin bildirse, ekinshi qatardaǵı «kálam» – bul *sóz* mánisinde kelgen, yaǵnıy «Quran Allanıń sózi» degendi ańlatadı.

Hár kimsá bul máydin ágar tatıp tur,
Aqshamında diydar kútip yatıp dur,
Ilmihaldı ilmiqalǵa satıp dur,
Góhi qafaylanur demarasında (“Qash qash”, [5.113]). Bul qatarlar shayırdıń «Qash qash» qosıǵınan alınǵan bolıp, belgili ózbek xalqınıń diniy ulaması Shayx Muhammed Sadıq Muhammed Yusuf «Qal» ilimi hám «Hal» ilimine tómendegishe túsinik beredi: ««Qal» sózi «qáwil» yaǵnıy sóylesiwden alınǵan, buǵan oqıp, jazıp hám sóylep úyreniletuǵın ilimler kiredi, al, «Ilmi hal» bolsa insannıń qálbindegi, júrektegi ilim bolıp, tiykarınan aytqanda, sufizm, tasawwıf ilimine baylanıslı ayıladı», – dep keltiredi. Demek, *qash qash* yaǵnıy kóknar suwın ishkenler diniy, sháriyat ilimin qoyıp, ángimege, sóylesiwge kirisedi demekshi shayır.

Qudaǵa qasilmi ğayıp,
Sóz aytıń bizge ájayıp,
Bende yoqdur hesh ayıpsız,

Bir qudaǵa joqdur ayıp (“Bárshe birdey bolǵan emes”, [5.184]). Diniy túsiniklerde boljaw, jasırın nárselerdi biliw, kózi ashıqlıq bul tek alla taalaǵa ǵana tán qásiyet dep keltiriledi. Sonlıqtan, Islam dininde palkershilikti qollap quwatlamaydı. Bul qatarlarda Ajiniyaz shayır boljap ayıtıw, kózi ashıqlıq etiw tek alla taalaǵa tán dep túsiniredi. «Ilmi ğayıp» sózin Berdaq shayırdıń «Qashan ráhátlanadurrsañ» qosıǵında da ushıratamız. Biraq, bul sózdi Berdaq shayırdıń toplamlarında, sonday-aq qosıqshılar tilinde «Ilme ğayıp» dep túsiniksiz mánde qollanılıp, basqasha talqıyın etilip júr. Mısalı:

Ilme ğayıptan sózleme,
Kisiniń yarın gózleme,
Miynetsiz dúnya izleme,

Jandı otqa saladurrsañ. Bunda «Ilme ğayıp» emes «Ilmi ğayıp» bolıp qollanılıwı kerek, bul sońǵı siyasiy jaǵdaylarǵa baylanıslı diniy sózlerden qashıw maqsetinde yamasa túsinbewshiliktiń aqıbetinde ózgergen jaǵday esaplanadı.

Juwmaqlastırıp aytqanda, maqalamızda Ajiniyaz shayır shıǵarmalarındaǵı ayırım diniy túsiniktegi arab sózlerin talqılawǵa háreket ettik. Degen menen, shayır shıǵarmalarında elege shekem xalqımızǵa túsiniksiz bolıp kiyatırǵan arab-parsı sózleri kóp dep ushırasadı. Bunday arab-parsı, eski túrkiy sózleriniń shayır shıǵarmaları tilinde ushırasıwı tábiyiy, sebebi Ajiniyaz medresede oqıǵan diniy hám dún`yalıq bilimge iye shaxs esaplanadı. Jáne de bunday sózlerdiń shıǵarmalarda qollanılıwı belgili filolog ilimpaz f.i.d. Q.Járimbetov óz miynetinde atap ótkenindey onıń tasawwıfshılıq baǵdardaǵı qosıqlar dóretkeninen derek beredi. Solay eken, shayır shıǵarmaları ele de hártárepleme izertlewlerdi talap etedi.

ÁDEBIYATLAR

1. Насыров Д., Доспанов О., Бекбергенов А., Сайтов Д. Қарақалпақ әдебияты классиклери шығармаларының тили. – Нөкіс: «Билим», 1995. – Б.46.
2. Қарлыбаева Г. Әжинияз шығармалары тилинің семантика-стилистикалық өзгешеликлери. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2017. – Б.63.
3. Жәримбетов Қ. Ашық Зийұар. – Нөкіс: «Билим», 1998. 40 б.
4. Бахаудинов Ш. Қураны кәрийм мәнилериниң қарақалпақ тилиндеги аўдармасы хәм тәфсири. – Ташкент: «O'zbekiston», 2019. 624 б.
5. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1975. 252 б.